

Čičaj, Viliam: Mnohonárodnostný uhorský štát v mnohonárodnostnej monarchii

Uhorsko bolo už od stredoveku mnohonárodnostným štátom, hoci sa presné údaje o národnostnom zložení obyvateľstva z tohto obdobia nezachovali. Prevažnú časť obyvateľstva tvorili v 16. storočí príslušníci maďarskej národnosti, ktorí obývali centrálnu časť krajiny a ostatná národnosti žili prevažne v okrajových oblastiach. Severnú časť obývali Slováci a severovýchodnú Rusíni, východnú Rumuni, južnú Srbi a Chorváti a západnú časť Nemci. Nemecké obyvateľstvo žilo aj v mestských a vidieckych enklávach aj na ostatnom území. Okrajové oblasti boli zmiešané príslušníkmi jednotlivých národností.

Turecká expanzia a okupácia centrálnych častí Uhorska spôsobila v národnostnom zložení obyvateľstva významné teritoriálne zmeny. Príslušníci šľachty ušli pred Turkami na Slovensko a do Sedmohradska. Bohatá šľachta sa usadzovala prevažne na vidieku, kde získavala majetky za rozličné služby jednotlivým súperom na uhorský trón, ktorí obdarovali svojich prívržencov skonfiškovanými majetkami protivníkov. Patrili k nej aj niektoré šľachtické rody zo Slovenska (Podmanickovci, Pongrácovci, Kostkovci a iní) a viaceré prišli z južných srbských a chorvátskych oblastí (Bakičovci, Petröciovc, Révaiovci a iní). Stredná šľachta a zemianstvo, ktoré ušlo pred Turkami z okupovaných oblastí sa usadzovala viacej v mestách. Možnosti uplatnenia však nachádzali vo vojenskej službe v pohraničných protitureckých hradoch a pevnostiach. Do miest na Slovensku prišlo z okupovaného územia aj veľa mešťanstva, medzi nimi aj skupiny maďarských kupcov, ktorí sa usadili predovšetkým v Bratislave, Trnave a Košiciach.

Ničivé dôsledky tureckej expanzie sa prejavili v pustošení západného Slovenska v roku 1530 a vo vojnách v 40.-60. rokoch 16. storočia. V tomto čase boli obsadené, vyľudnené, vyplienené a spustošené značné oblasti južného Slovenska. Etnická hranica sa z toho dôvodu posunula viacej na sever. Zvyšovanie počtu obyvateľstva sa v druhej polovici 16. storočia realizovalo najmä prirodzeným prírastkom, v menšej miere mali na neho vplyv aj etnické skupiny, ktoré prichádzali z okolitých krajín. Aj v tomto čase veľkú úlohu zohrávalo osídľovanie na valašskom práve. V tomto procese v 16. storočí dominovalo už domáce slovenské, v menšej miere poľské a ukrajinské obyvateľstvo. Využívali sa vysoko položené horské lúky a lesy na chov dobytky a pastierstvo. Hnacím motorom kopaničiarskeho osídľovania na západnom a strednom Slovensku bol prirodzený prírastok obyvateľstva. V tomto období osídľovanie viedlo nielen k rozširovaniu kultivovanej pôdy, ale aj k vzniku celkom nových obcí a osád (Myjava, Brezová a iné).

V dôsledku tureckej expanzie došlo v priebehu 16. storočia k rozsiahlym preskupovaniam a premiešaniu obyvateľstva. Na západné Slovensko prišli skupiny Chorvátov, Slovincov a čiastočne aj Srbov. Ich sporadický prílev nastal v 20. rokoch 16. storočia a prichádzali v niekoľkých väčších prúdoch. Ich presídľovanie organizovali obyčajne srbskí a chorvátski šľachtici, ktorí získali majetky v Zadunajsku a na Slovensku. Nových osadníkov lákali na svoje majetky aj domáci šľachtici a poskytovali im rozličné výhody. Chorváti sa usadzovali väčšinou v Bratislavskej a Nitrianskej stolici, kde vytvorili nové osady alebo doplnili preriešené osídlenie v iných obciach.

Okolo roku 1545 prišla na západné Slovensko skupina príslušníkov radikálnej sekty novokrstencov, ktorých nazývali habánmi. Boli to nemeckí náboženský exulanti, ktorí boli po porážke sedliackej vojny v Nemecku postupne vyhnaní. Ich pôsobenie umožnila v tejto oblasti nekatolícka šľachta z hospodárskych dôvodov. Vynikali v remeselnej výrobe, najmä v hrnčiarstve. Do konca 16. storočia sa usadili v 12 obciach (Sobotište, Brodské, Veľké Leváre, Holíč a iné), kde žili v uzavretých spoločenstvách. Založili si vlastné dvory vo viacerých obciach, kde žili izolovane od domáceho obyvateľstva svojráznym ekonomicko-spoločenským a náboženským životom.

Slovenské obyvateľstvo žilo asi v šesnástich stoliciah severného a severovýchodného Uhorska. Najľudnatejšie boli na západe Bratislavská, Nitrianska a Trenčianska stolica, na východe Šarišská a Zemplínska stolica. Úplné slovenské obyvateľstvo žili v menších stoliciah severného a stredného Slovenska (Oravská, Turčianska, Liptovská, Zvolenská stolica) a veľkú prevahu malo v Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Spišskej a Abovskej stolici. Aj keď sa slovenská etnická hranica posunula v dôsledku tureckej expanzie vyššie na sever, slovenské osídlenie siahalo v strednej časti Slovenska v 16. storočí do južnej časti Novohradskej stolice, kde sa zachovalo aj počas tureckej okupácie. V južných oblastiach západného a východného Slovenska presahovalo zasa maďarské osídlenie. Staršie maďarské sídlištné ostrovy sa udržali v okolí Nitry.

V severných častiach Šarišskej a Zemplínskej stolice žilo staršie rusínske obyvateľstvo, ktoré sa v čase osídľovania na valašskom práve rozširovalo aj príchodom rusínskych osadníkov zo zakarpatskej oblasti. Nemecké obyvateľstvo na vidieku žilo iba v niekoľkých uzavretých enklávach, z ktorých najväčšie bolo na Spiši. Menšie sa nachádzali v okolí Kremnice, na hornom Ponitří a na juhozápadnom Slovensku v malokarpatskej vinohradníckej oblasti.

Slováci nežili len na vidieku, ale aj v početných mestách a mestečkách. Mnohé z nich boli už v 16. storočí čisto slovenské alebo s veľkou prevahou slovenského obyvateľstva (Skalica, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Žilina, Kysucké Nové mesto, Topoľčany, Bánovce nad Bebravou, Prievidza, Martin, Ružomberok, Brezno, Michalovce, Lipany, Zborov a iné). Zložitejšie národnostné pomery boli v slobodných kráľovských a banských mestách, v ktorých bývalo aj početné slovenské obyvateľstvo. Rozhodujúce postavenie v nich však mali Nemci. Početné výsady, ktoré im už v stredoveku udelili uhorskí panovníci, im umožňovali kontrolovať nielen mestskú administratívu a súdnictvo, ale aj obchod a remeselnú výrobu. Začiatkom 16. storočia sa v dôsledku zmien v národnostnej štruktúre obyvateľstva týchto miest dochádzalo aj postupnému narušeniu privilegovaného postavenia Nemcov. Kráľ Ľudovít II. zrušil v Krupine roku 1517 výsadu Nemcov, ktorá uprednostňovala ich svedectvo na súdoch. Niektoré privilégiá Nemcov zabraňovali Slovákom, Maďarom a príslušníkom iných národností kupovať si v mestách domy.

Etnické princípy sa aplikovali v určitej miere aj v hospodárskom živote miest. Remeselnú výrobu a cechy ovládali v slobodných kráľovských mestách väčšinou Nemci. Štatúty niektorých cechov z konca 15. a začiatku 16. storočia obsahovali nariadenia, že do cechu alebo za mešťana nemôže byť prijatý Slovak alebo Maďar. V niektorých mestách sa tieto zásady dostávali do štatútov cechov aj v neskoršom období. V Levoči sa dostalo napr. do krajčírkeho cechu zásada, že za učňa možno prijať len Nemca až v roku 1570, povraznícky cech zaviedol toto nariadenie v roku 1579 a súkenníci až roku 1590). Na druhej strane neboli výnimkou ani cechy organizované na etnickom princípe (slovenskí mäsiari v Banskej Bystrici, v Trnave cech slovenských krajčirov, slovenských ševcov, slovenských súkenníkov a ďalšie). Najpevnnejšie pozície mali Nemci začiatkom 16. storočia v banských mestách, kde vlastnili bane, huty a ostatné výrobné zariadenia.

Zápas o uhorskú korunu medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským mal odraz aj v etnickom zložení miest. Nacionálne protinemecké výzvy Zápoľského mali u Slovákov priaznivý ohlas a Nemci sa prikláňali na stranu Ferdinanda, ktorý napr. roku 1530 bardejovským Nemcom udelil právomoc zamedziť usadzovanie sa Slovákov a Poliakov v meste. Z Košíc sa v tomto období musela vysťahovať veľká časť nemeckého obyvateľstva. Do zápasu Slovákov proti privilegovanému postaveniu nemeckého patriciátu v mestách vniesol nové prvky aj prílev maďarského obyvateľstva centrálnych častí Uhorska. Maďarská šľachta a duchovenstvo v mestách ako príslušníci privilegovaného stavu mali väčšie možnosti oslabiť postavenie nemeckého patriciátu. Slovenskí obyvatelia našli v mnohých prípadoch spojenca a etnický zápas Slovákov sa dostal do roviny politického stretu uhorskej šľachty

proti nemeckému patriciátu. Prist'ahovanie príslušníkov maďarskej národnosti národnostné pomery v mestách však ešte viac skomplikovalo. V snahe o uplatnenie v mestskej samospráve, úradoch a funkciách sa noví prist'ahovalci neraz postavili nielen proti Nemcom, ale aj Slovákom.

Slováci sa v priebehu 16. storočia dokázali presadiť aj v slobodných kráľovských a banských mestách, lebo tam tvorili veľkú časť obyvateľstva a dokázali sa uplatniť aj vo výrobe, zakladali si cechy na etnickom princípe a zostavovali slovenské cechové štatúty. V mestách sa v tomto čase začalo usadzovať aj maďarské obyvateľstvo (Bratislava, Trnava, Krupina, Košice, Prešov). Hoci pozície Nemcov ostali naďalej silné najmä v administratíve, dochádza aj v tejto oblasti k určitým posunom. Svedčí o tom nariadenie Ferdinanda I. z roku 1551, ktorým zrovnoprávnil v Trnave všetky tri národnosti.

Na konci 16. storočia žilo na území dnešného Slovenska asi milión obyvateľov. Štyri pätiny z nich bývalo na vidieku. V tomto čase sa na tomto území nachádzalo asi 3400 dedín a osád, 168 zemepánskych miest, 11 slobodných kráľovských (Bratislava, Košice, Trnava, Trenčín, Skalica, Zvolen, Levoča, Bardejov, Prešov, Sabinov a Krupina) a 7 banských miest (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Belá, Nová Baňa, Pukanec a Ľubietová). Najväčšími mestami boli Bratislava, ktorá mala okolo 7000 obyvateľov a Košice asi 5000 obyvateľov. Od 2000 do 4000 obyvateľov mali len najväčšie banské mestá, kým ostatné slobodné kráľovské mestá mali menej ako 2000 obyvateľov.